

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-6-82-583>

УДК 271.2(092).477(Юркевич)

Гоян І.М.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Будз В.П.

Львівський національний університет імені Івана Франка

КОНЦЕПТ «СЕРЦЯ» В ПОГЛЯДАХ П. ЮРКЕВИЧА У КОНТЕКСТІ ХОЛІЗМУ

Анотація. У статті досліджено парадигмальні особливості розвитку кордоцентризму П. Юркевича. Концепт «серця» у творчості філософа розглянуто у його зв'язку з такою філософською парадигмою як холізм. Обґрунтовано, що кордоцентрична парадигма П. Юркевича на основі концепту «серця» створює підґрунтя для системного та холистичного осмислення людини як тілесної та духовної істоти, в якій цілісно поєднані матеріальні та духовні, ірраціональні та іраціональні, емоційні та раціональні чинники на основі феномену серця, яке є основним вихідним елементом людини як холистичної системи. Встановлено світоглядні основи, які дають змогу розглядати концепт «серце» у контексті такої філософської парадигми як холізм. Зокрема, такою світоглядною основою для розгляду концепту «серця» у контексті холізму є релігійна філософія П. Юркевича, яка, у свою чергу, ґрунтується на пантеїстичному холізмі філософа.

Ключові слова: холізм, концепт «серце», кордоцентризм, пантеїстичний холізм, П. Юркевич.

Hoian Ihor

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Budz Volodymyr

Ivan Franko National University of Lviv

THE CONCEPT OF «HEART» IN THE VIEWS OF P. YURKEVYCH IN THE CONTEXT OF HOLISM

Summary. The article investigates the paradigmatic features of the development of cordocentrism of P. Yurkevych. The concept of «heart» in the philosopher's works is examined in its connection with the philosophical paradigm of holism. The author substantiates that P. Yurkevych's cordocentric paradigm, based on the concept of «heart», creates a foundation for a systematic and holistic understanding of the human as a corporeal and spiritual being. In such being the material and spiritual, irrational and rational, emotional and rational factors are integrally combined based on the phenomenon of heart, which, in turn, is the basic initial element of the person as an integral system. The article establishes worldview bases that allow considering the concept of «heart» in the context of such a philosophical paradigm as holism. It is shown that an important ideological basis for the development of holism in the work of the philosopher is cordocentrism, which emphasizes the concept of «heart», which he interprets as the unity of physical and mental life. It is also established that the religious philosophy of P. Yurkevych is the worldview basis for considering the concept of «heart» in the context of holism. In the context of the religious-philosophical approach, the philosopher interprets human in systemic integrity based on the concept of heart, which has a connection with the divine being. Religious and philosophical views of the thinker create the basis for the development of pantheistic holism in his works, which involves the interpretation of heart, which in its origins comes from God through the prism of the unity of material and spiritual worlds, rational and irrational, physical and mental. It is shown that holism in the views of P. Yurkevych is closely related to such philosophical paradigms as individualism and personalism, because the heart, ensuring the holistic integrity of human, at the same time creates the basis for its individuality and uniqueness. It is established that the philosopher considers the heart at the level of ontological holism because the heart is primarily an ontological phenomenon, i.e. P. Yurkevych emphasizes the ontological unity of mental and spiritual in humans based on heart. It is also outlined that the heart, ensuring human integrity and creating the foundations for ontological and pantheistic holism, is at the same time the basis for the formation of moral individualism, because everyone's heart is individual and unique, as it feels and perceives the world differently.

Keywords: holism, the concept of «heart», cordocentrism, pantheistic holism, P. Yurkevych.

Постановка проблеми. Концепт «серця» П. Юркевича та його кордоцентризм має важливе значення не тільки для розуміння творчості самого філософа та розуміння специфіки розвитку української філософії, але також пов'язаний із парадигмальними процесами в історії філософії, як української так і світової. Як зазначає М. Дойчик, «...українська філософія ХІХ ст. розвивається в загальноєвропейському світоглядно-парадигмальному контексті, що вповні засвідчує філософська спадщина П. Юркеви-

ча» [7, с. 24]. Тому виявлення філософських парадигм, з якими безпосередньо чи опосередкована пов'язана творчість П. Юркевича є актуальним завданням, яке ми ставимо у межах цієї статті та хочемо звернути увагу на такий парадигмальний аспект творчості філософа. Це дасть змогу по-новому підійти не тільки до інтерпретації творчості П. Юркевича, але також до розуміння специфіки розвитку української філософії, яка не тільки є кордоцентричною, але також розвивається у контексті інших філософських парадигм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Творчість П. Юркевича досліджується у широкому спектрі під різним кутом зору переважно українськими науковцями. Вивченням поглядів П. Юркевич присвячені праці таких дослідників як Н. Горбач [3], М. Дойчик [7], С. Екало [8], Т. Закидальський [9], О. Кулешов [10], О. Предко [11], Д. Слободянюк [12], В. Стеценко [13], Х. Хвойницька [14], Д. Чижевський [15], С. Шейко [16], С. Ярмусь [18]. Проте, ці дослідження акцентують увагу на *кордоцентризмі* П. Юркевича, зокрема на філософії серця та її особливостях, на зв'язку концепту «серця» з підходами філософа до проблем пізнання, свободи, а також вивчають екзистенційні, антропологічні, філософсько-педагогічні та філософсько-правові погляди вченого.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У проаналізованих нами дослідженнях не звертається особлива увага на *системне* та *методологічне* значення самого концепту «серця» у контексті його зв'язку з філософськими парадигмами. Тому, на наш погляд, актуальним завданням є виявлення особливостей тлумачення концепту «серця» в контексті філософських парадигм, з якими пов'язана творчість філософа.

Розуміння серця та його властивостей є основою для розгляду філософської системи П. Юркевича та для виявлення в ній потенційних філософських підходів, які самим філософом за життя чітко не озвучені, але які простежуються у ретроспективі крізь призму сучасних філософських парадигм, передтечею яких з великою імовірністю він міг бути. Ми висуваємо *гіпотезу* про те, що *кордоцентрична* парадигма, яку представляє П. Юркевич, та яка наголошує на важливості феномену серця як своєрідного «ідентифікатора людини» та основи її буття створює підґрунтя для розвитку такого філософського підходу у творчості П. Юркевича як *холізм*, який будемо аналізувати в межах цього дослідження.

Мета статті. Метою статті є виявлення зв'язку між такою парадигмою філософування як *холізм* та *кордоцентричними* поглядами П. Юркевича. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання завдання, яке полягає у встановленні концептуальних, світоглядних та методологічних основ, які пов'язують інтерпретацію концепту «серця» у творчості П. Юркевича з такою філософською парадигмою як холізм.

Виклад основного матеріалу. Ті чи інші філософські парадигми розвиваються у різних аспектах, в яких домінує той чи інший критерій та той чи інший предмет дослідження. Зокрема, наприклад, *індивідуалізм* більше має політичний та економічний аспект і пов'язаний із лібералізмом. *Персоналізм* має релігійно-антропологічний вимір та акцентує увагу на людській особистості, яка має важливе аксіологічне та онтологічне значення. *Холізм* має природничонауковий та системний вимір та є однією із течій сучасної філософії та науки, яка намагається цілісно осмислити ті чи інші феномени. Але такі різнопланові філософські парадигми як індивідуалізм, персоналізм та холізм тим не менше тісно пов'язані між собою у творчості П. Юркевича на основі концепту серця. В межах даної статті

ми звернемо увагу на таку філософську парадигму як *холізм*.

Загальновідомим фактом є той, що філософські погляди П. Юркевича ґрунтуються на *кордоцентричній* парадигмі та його релігійній філософії. На-приклад, Н. Горбач [3], Т. Закидальський [9], Д. Чижевський [15], С. Ярмусь [18] аргументовано доводять цю специфіку мислення філософа у своїх дослідженнях. Провідна філософська парадигма, яка розвивається у філософії П. Юркевича, як зазначають згадані дослідники – це *кордоцентризм*, який полягає в тому, що *серце* в цілому розглядається філософом як основа фізичного і психічного життя [17], що вказує на *холістичність* його підходу в осмисленні концепту «серце», оскільки філософ намагається знайти універсальні витоки існування людини.

У свою чергу, витоки кордоцентричного підходу філософа до розуміння людини можна простежити в контексті поглядів П. Авсенева, оскільки П. Юркевич був його учнем [4, с. 172], а П. Авсенева «...можна вважати представником “філософії серця”... Він визнає осердям душі саме людське серце» [4, с. 176–177]. В цьому аспекті кордоцентризм поглядів П. Юркевича має певне історико-філософське підґрунтя і засновується, зокрема на поглядах Ф.В. Шеллінга та П. Авсенева, оскільки «нав'язне шелліанством вчення про “душу світу”, цілком можливо, стало одним з ланцюжків, які вели від пізнього Шеллінга через учня Авсенева Памфіла Юркевича до філософії вседності учня останнього Володимира Соловйова» [4, с. 178].

П. Юркевич, розвиваючи кордоцентричну парадигму, у своєму мисленні схильний до *системного* (холістичного) розуміння зв'язку тіла і душі в людині на основі серця, яке є сутнісним змістом людини [17]. Філософ, перебуваючи на релігійно-філософських позиціях, намагається побачити людину в *системній цілісності* на основі концепту серця, тобто обґрунтувати її у контексті природного та божественного буття. Зокрема, П. Юркевич вважає, що серце є основою «...всього тілесного й духовного життя людини... найістотніший орган і щонайближче містище всіх сил, функцій, рухів, бажань, почувань і думок людини з усіма їхніми напрямками й відтінками» [17, с. 73], тобто серце є основою «...душевного й духовного життя людини» [17, с. 74], є «...містище всіх пізнавальних дій душі» [17, с. 74]. Такі міркування безперечно свідчать про його холістичне розуміння концепту «серце», оскільки воно об'єднує тілесні і духовні явища, містить у собі всі можливі існуючі феномени, які пов'язані з тілесним і духовним життям людини.

Схильність до системного мислення проглядається в П. Юркевича через ідею зрівноваження ірраціонального та раціонального в людині. Власне такий аспект єдності раціонального та ірраціонального простежується у більшості представників української філософії [2, с. 5], не виключенням із цього списку є також П. Юркевич. Філософ не протиставляє ірраціональне та раціональне, оскільки відстоює на основі концепту «серця» системний та цілісний зв'язок людини на рівні її тіла і духу [17]. Саме через серце, яке поєднує людину в системну цілісність створюється унікальний вимір *індивідуального* людсько-

го духу, який є неповторним. В такому аспекті цілісність, власне *онтологічний холізм людини як тіла і духу на основі серця* стає підґрунтям для формування *морального індивідуалізму*, бо серце в кожного – індивідуальне і неповторне, а тому воно відчуває по-особливому. Якщо ж кожна людина на основі її «індивідуального серця» є особливою і неповторною, то це свідчить про такі моральні інтенції у творчості П. Юркевича як *індивідуалізм* та *персоналізм*. При цьому саме *індивідуалізм* та *персоналізм* є важливими чинниками взаємодії між людьми, а індивідуалізм може навіть розглядатись як чинник історії [1, с. 86] та суттєва риса української ментальності [5, с. 20], а також як основа для власної самоцінності людини [6, с. 12]. Проте, навіть обґрунтовуючи *індивідуальність* та неповторність кожної людини, філософ також мислить *холістично* і в своїх соціально-філософських ідеях, а тому не тлумачить людину як таку, яка відірвана від спільноти та є соціально відчужена. Тут слід погодитись з думкою М. Дойчика, який вважає, що «обґрунтований П. Юркевичем індивідуалізм не призводить до антагонізму людини з суспільством, а отже, не передбачає самотності. Навпаки, мислитель доводить, що гідність у людини проявляється у суспільстві і завдяки суспільству, в межах якого людина діє відповідно до законів справедливості, які вона обирає не з користі, а завдяки поклику серця» [7, с. 24].

У філософських поглядах П. Юркевича простежується акцент на онтологічній єдності в людині психічного і духовного на основі серця [17]. Така єдність створює деякий «*кордоцентричний холізм*», який проявляється також у формі індивідуалізму та персоналізму, бо «у серці людини існує джерело для таких явищ, які виявляють себе в особливостях, що не випливають із жодного загального поняття або закону» [17, с. 100]. Саме серце є основою для прояву індивідуальності кожної людини, оскільки «в серці людини лежить основа того, що її уявлення, почуття й учинки дістають особливості, в якій виражається її душа, а не інша, або дістають такий *особистий*, окремо визначений напрям, завдяки якому вони є вирази не *загальної* духовної істоти, а *окремої* живої дійсно існуючої людини» [17, с. 88–89].

Концепт «серце» – це основа *холістичного* підходу П. Юркевича до розуміння сутності людини і суспільства, до розуміння принципів моралі і поведінки, бо серце створює пріоритетні моделі для моральної поведінки людини і таким чином домінує над розумом, який може сумніватися, довго приймати рішення, бо людський розум «...є вершина, а не коріння духовного життя людини» [17, с. 95], при цьому «...розум має значення світла, яке освітлює не ним покладене, але Богом створене життя людського духу з його, Богом даними, законами» [17, с. 95]. В такому вимірі холізм у поглядах філософа ґрунтується також на *пантеїзмі*, оскільки Бог закладає основи не тільки для людського духу, але також для серця, а серце, в свою чергу, об'єднує тілесні і психічні явища. Тобто такий своєрідний *пантеїстичний холізм* мислителя проглядається, наприклад, крізь призму таких міркувань, в яких філософ вважає, що «як осереддя всього тілесно-

го й багатоманітного духовного життя людини, серце називається джерелом життя або витокми життя...» [17, с. 77]. Тобто серце взагалі є фундаментальним витоком буття людського тіла і духу. В той же час воно пов'язане з Богом як субстанцією буття, оскільки філософ вважає, що «...ми повинні припустити деяку первинну духовну сутність... Ця первинна духовна сутність має... своїм щонайглибшим органом серце» [17, с. 81]. У логіці таких міркувань дійсно проглядається *пантеїстичний холізм*, оскільки Бог як первинна духовна сутність «проникає» у серце, то відповідно воно є центром тілесного і духовного життя людини, тобто з одного боку є «серце є хранитель і носій усіх тілесних сил людини» [17, с. 73], бо «...серце розглядається як породжувач або осереддя всіх сил людського тіла» [17, с. 87], а з іншого – серце «...поєднує в собі всі сили... тіла, воно ж і є щонайглибшим органом життя душевного» [17, с. 84]. Крім того серце відображає не тільки тілесні і духовні явища, але також психічні, бо П. Юркевич стверджує, що «серце є осереддя багатоманітних душевних почуттів, хвилювань і пристрастей» [17, с. 76].

В такому ракурсі концепт «серця» у поглядах П. Юркевича є системно-методологічним поняттям, яке впливає на *холістичність* міркувань філософа, бо в *онтологічному* сенсі воно є підґрунтям життя, тіла і душі, а в *гносеологічному, етичному, естетичному* – воно джерело пізнання, моралі та естетичного сприйняття дійсності. Філософ висловлює думку, що «...серце є осереддя морального життя людини. У серці поєднуються всі моральні стани людини...» [17, с. 76]. Якщо ж враховувати думку П. Юркевича про те, що «...Богом створене життя людського духу з його, Богом даними, законами» [17, с. 95], то тут зрозуміло, що серце, яке пов'язане з Богом є водночас джерелом пізнавальної активності людини у різних сферах – правовій, моральній, естетичній. Тобто серце створює підґрунтя для холістичного осмислення людини не тільки на рівні її онтології та антропології, але й на рівні її суспільного життя, зокрема морально-етичного. У цьому аспекті філософ тлумачить серце «...як місце народження думок, бажань, слів і діл людини» [17, с. 88], власне серце тут є водночас духовний, раціональний, психічний та практичний центр існування людини.

В такому сенсі *кордоцентрична* парадигма мислителя створює плідне підґрунтя для можливості розвитку *холістичної методології*, яка є актуальною на даний час у філософських підходах щодо розуміння природи, людини та суспільства. Саме концепт «серця» П. Юркевича робить його погляди *холістичними*, оскільки цей концепт не дає можливості протиставляти тіло і дух, емоції і розум в людині, матеріальне і духовне. Крім того такий холістичний підхід створює уявлення про людину як деяку індивідуальну і неповторну кордоцентричну єдність, в якій серце детермінує тілесні і духовні аспекти.

Висновки і пропозиції. Як бачимо із вище наведених міркувань у творчості П. Юркевича на основі концепту «серця» простежується, *по-перше* формування парадигми *холізму*, яка розгортається на основі уявлення про серце як деяке онтологічне підґрунтя людини, яке поєд-

нує в цілісність тіло і дух, емоції і розум, волю і логіку; *по-друге* такий холізм у поглядах філософа має *пантеїстичний* вимір, оскільки серце безпосередньо пов'язане з Богом як духовною сутністю буття; *по-третє* на основі холізму у творчості П. Юркевича розгортаються інтенції *індивідуалізму* та *персоналізму*; *по-четверте* холізм у міркуваннях філософа логічно поєднаний з індивідуалізмом та персоналізмом, які засновуються на ідеї неповторності серця кожної

людини, оскільки серце є особливим, своєрідним, (власне індивідуальним та персональним), а тому без онтологічної цілісності (холістичності) людини, яка забезпечується серцем не було б індивідуальності, персональності, в яких проявляється моральний та соціальний вимір людського буття. У такому аспекті вивчення інтенцій індивідуалізму та персоналізму у творчості П. Юркевича є перспективною темою для подальших наукових досліджень.

Список літератури:

1. Будз В.П. Соціально-філософські погляди М. Грушевського: футурологічний аспект. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2003. 160 с.
2. Будз Г.І. Єдність раціонального та ірраціонального у формуванні специфіки української філософії. *Дні науки філософського факультету – 2017* : матеріали доповідей та виступів Міжнародної наукової конференції (Київ, 25-26 квітня 2017 р.). (ред. А.С. Конверський). Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2017. Ч. 2. С. 3–5.
3. Горбач Н.Я. Філософія Памфіла Юркевича. Львів : Каменяр, 2007. 184 с.
4. Гоян І.М. Історико-філософська рефлексія психологізму: на перетині філософії і психології : монографія. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2011. 360 с.
5. Гоян І.М., Будз В.П. Аксиологічний вимір історичної пам'яті українців. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. 2015. Вип. 1(119). С. 19–23.
6. Гоян І.М., Сторожук С.В., Федик О.В. Соціальна програма ренесансного гуманізму. *Гуманітарний часопис*. 2018. № 3. С. 6–20. doi: <https://doi.org/10.32620/gch.2018.3.01>
7. Дойчик М.В. Ідея гідності: від античності до модерну (історико-філософський аналіз) : автореф. дис. ... докт. філос. наук : спец. 09.00.05 «Історія філософії»; Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпро, 2019. 37 с.
8. Екало С.П. Серце у педагогічно-філософській спадщині Г. Сковороди, П. Юркевича і Тараса Шевченка (зіставний аспект). *Вісник Черкаського університету. Серія : педагогічні науки*. 2006. Вип. 93. С. 56–60.
9. Закидальський Т.Д. Поняття серця в українській філософській думці. *Філософська і соціологічна думка*. 1991. № 8. С. 127–138.
10. Кулешов О.В. Апологія філософії («Ідея» П.Д. Юркевича в контексті сучасного філософського процесу). *Вісник Черкаського університету. Серія : філософія*. 2006. Вип. 82. С. 32–42.
11. Предко О.І. Екзистенційно-антропологічні виміри релігії в київській академічній та російській релігійній філософії XIX – поч. XX століть. *Практична філософія*. 2005. № 2. С. 132–138.
12. Слободянюк Д. Ідеї православної антропології Памфіла Юркевича і актуальні проблеми формування моральної особистості. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 4. С. 168–173.
13. Стеценко В. Християнський кордоцентризм «філософії серця» П. Юркевича. *Вісник Львівського університету. Серія : філософія*. 2010. Вип. 13. С. 29–37.
14. Хвойницька Х. Памфіл Юркевич про природне право як регулятор справедливих суспільних відносин. *Гуманітарні візії. Humanitarian Vision*. 2018. Вип. 4, № 1. С. 69–74. doi: <https://doi.org/10.23939/shv2018.01.069>
15. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ : «Орій», 1992. 230 с.
16. Шейко С.В. Концепція пізнання та свободи волі у «філософії серця» П.Д. Юркевича. *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. Серія : гуманітарні науки*. 2001. № 2. С. 7–10.
17. Юркевич П.Д. Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого. В: А.Г. Тихолаз, (ред.) *П. Юркевич. Вибране / пер. з рос. В.П. Недашківського*. Київ : Абрис, 1993. С. 73–114. (Бібліотека часопису «Філософська і соціологічна думка». Серія: «Українські мислителі»).
18. Ярмусь С.О. Памфіл Данилович Юркевич та його філософська спадщина. Вінніпег : Товариство «Волинь», 1979. 76 с. (Інститут дослідів Волині. Ч. 37).

References:

1. Budz, V.P. (2003). *Sotsialno-filosofski pohliady M. Hrushevskoho: futurulohichnyi aspekt* [Socio-philosophical views of M. Hrushevsky: futurological aspect]. Ivano-Frankivsk: Misto NV. (in Ukrainian)
2. Budz, H.I. (2017). Yednist ratsionalnoho ta irratsionalnoho u formuvanni spetsyfyky ukrainiskoi filosofii [The unity of rational and irrational in shaping the specifics of Ukrainian philosophy]. In: A.Ye. Konverskyi, ed., *Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2017. (Ukraine, Kyiv 25-26 April 2017)*. Kyiv: Vydavnucho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», vol. 2, pp. 3–5.
3. Horbach, N.Ya. (2007). *Filosofia Pamfila Yurkevycha* [Philosophy of Pamfil Yurkevich]. Lviv: Kameniar. (in Ukrainian)
4. Hoian, I.M. (2011). *Istoryko-filofska refleksia i psykhologizmu: na peretyni filosofii i psykhologii* [Historical and philosophical reflection of psychology: at the intersection of philosophy and psychology]. Ivano-Frankivsk: Symfoniia-forte. (in Ukrainian)
5. Hoian, I.M., & Budz, V.P. (2015). Aksiolohichnyi vymir istorychnoi pamiaty ukraintsev [Axiological Dimension of Historical Memory of Ukrainians]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka. Filosofia. Politolohiia*, vol. 1(119), pp. 19–23.
6. Hoian, I.M., Storozhuk, S.V., & Fedyk, O.V. (2018). Sotsialna prohrama renesansnoho humanizmu [Social Program of Renaissance Humanism]. *Humanitarnyi chasopys*, no. 3, pp. 6–20. doi: <https://doi.org/10.32620/gch.2018.3.01>
7. Doichyk, M.V. (2019). *Ideia hidnosti: vid antychnosti do modernu (istoryko-filosofskiy analiz)* [The idea of dignity: from antiquity to modernism (historical and philosophical analysis)] (PhD Thesis), Dnipro: Oles Honchar Dnipro National University.
8. Ekalo, S.P. (2006). Sertse u pedahhichno-filosfskii spadshchyni H. Skovrody, P. Yurkevucha i T. Scevchenka (zistavnyi aspekt) [Heart in the pedagogical and philosophical heritage of G. Skovoroda, P. Yurkevich and Taras Shevchenko (comparative aspect)]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seria: pedahohichni nauky*, vol. 93, pp. 56–60.

9. Zakydalskyi, T.D. (1991). Poniattia sertsia v ukrainskii filosofskii dumtsi [The concept of the heart in Ukrainian philosophical thought]. *Filosofska i sotsiolhichna dumka*, no. 8, pp. 127–138.
10. Kulieshov, O.V. (2006). Aplohiia filosofii («Idea P.D. Yurkevycha v konteksti suchasnoho filosofskoho protsesu») [Apology of Philosophy (P.D. Yurkevich's «Idea» in the Context of the Modern Philosophical Process)]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: filosofii*, vol. 82, pp. 32–42.
11. Predko, O.I. (2005). Ekzystentsiino-antropolohichni vymiry religii v kyivskii akademichnii ta rosiiskii relihiinii filosofii XIX – poch. XX stolit [Existential-anthropological dimensions of religion in Kyiv academic and Russian religious philosophy XIX – beg. XX centuries]. *Praktychna filosofii*, no. 2, pp. 132–138.
12. Slobodianiuk, D. (2009). Ideia pravoslavnoi antropologii Pamfila Yurkevycha i aktualni problemy formuvannia moralnoi osobystosti [Ideas of Orthodox anthropology of Pamfil Yurkevich and current problems of formation of moral personality]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*, no. 4, pp. 168–173.
13. Stetsenko, V. (2010). Khrystyianskyi kordotsentryzm «filosofii sertsia» P. Yurkevycha [Christian cordocentrism of P. Yurkevich's «philosophy of the heart»]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: filosofii*, vol. 13, pp. 29–37.
14. Khvoinytska, Kh. (2018). Pamfil Yurkevych pro pryrodne pravo yak rehulator spravedlyvykh suspilnykh vidnosyn [Pamfil Yurkevich on natural law as a regulator of fair social relations]. *Humanitarni vizii. Humanitarian Vision*, vol. 4, no. 1, pp. 69–74. doi: <https://doi.org/10.23939/shv2018.01.069>
15. Chyzhevskiy, D. (1992). *Narysy z istorii filosofii na Ukraini* [Essays on the history of philosophy in Ukraine]. Kyiv: «Orii». (in Ukrainian)
16. Sheiko, S.V. (2001). Kontseptsiiia piznannia ta svobody voli u «filosofii sertsia» P.D. Yurkevycha [The concept of cognition and freedom of will in the «philosophy of the heart» P.D. Yurkevycha]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu spozhychoi kooperatsii Ukrainy. Serii: humanitarni nauky*, no. 2, pp. 7–10.
17. Yurkevych, P.D. (1993). Sertse ta yoho znachennia u duchovnomu zhytti liudyny, zhidno z uchenniam slova Bozhoho [The heart and its significance in the spiritual life of man, according to the teachings of the word of God]. In: A.H. Tykholaz (ed.), *P. Yurkevych. Vybrane* [P. Yurkevich. Selected] (V.P. Nedashkivskiy, Trans.). Kyiv: Abrys, pp. 73–114.
18. Yarmus, S.O. (1979). *Pamfil Danylovych Yurkevych ta yoho filosofska spadshchyna* [Pamfil Danylovich Yurkevich and his philosophical heritage]. Vinnipeg: Tovarystvo «Volyn». (in Ukrainian)